

PETR HORA

JAROSLAV DURYCH V KRITIKÁCH ARNA NOVÁKA

Kritický a posléze i literárněhistorický zájem Arna Nováka o dílo Jaroslava Durycha se rozvíjel takřkajíc za chodu a téměř od samého prahu Durychova vstupu do české literatury, bez časové distance některým badatelům nezbytně potřebné. Přitom tuto skutečnost nelze prostě připočítat na vrub příslušnosti k téže generaci jako spíše cílevědomému usilí literárního vědce, postupujícího důsledně mnohotvárnými kritickými soudy od analytických referátů a recenzí dále, k vyšším, složitějším, náročnějším obecným soudům historickým. Arne Novák byl jediným představitelem synchronní české literární vědy, který Durychovu dílu věnoval kritickou péči soustavnou. Referoval již o *Cikánčině smrti*, vydané v početně velmi omezeném vlastním nákladu autorově v zastrčeném převrovském nakladatelství Šutta a Dobrovolného v roce 1916, a referoval nadšeně: „Od Sovovy *Knihy baladické* neměl jsem v ruce verše napojené takovou silou osudového, neodvratného dění, jež člověka přepadá a jeho vůli naprosto ujařmuje: lidské jednání jest tu vlastně jen exponentem vesměrných energií, kterým nelze se ubrániti – láska a smrt, něha a ukrutnost, touha po spravedlnosti a žízeň krve, tyto podivné dvojice zneprátených sester, zajmou hrdinu do svého omamného reje a nepustí ho, dokud, vzdaje se jim na milost a nemilost, nesplní jejich neúprosnou vůli...“ (Novák 1918). Baladistické dispozice celkem málo známého básníka cení vysoko: „Durych je pravý baladista, který dovede sesílití účín zevního i vnitřního děje náladovým přítímím a dojmovou naléhavostí krajinné scenerie“ (Novák 1918). Právě tak oceňuje i Durychovy znalosti poetiky žánru, jež neváhá uvést v souvislost s dědictvím tradice baladiky Erbenovy. Zato poslední Novákova durychovská kritická příležitost pod titulem *Historická povídka expresionistova*, recenze *Masopustu*, napsaná o dvaadvacet let později, už tak nadšená není. Novák odmítá rozlom kompozice na dvě nesouvisějící dějová pásma, schematičnost a vůbec absenci vývojové dynamiky postav, stylovou monotónnost (Novák 1938). *Soupis díla Jaroslava Durycha a literatury o něm* Věry Vladykové evidencí dvaasedmdesáti bibliografických jednotek přesvědčivě dokládá, že Arne Novák ze všech literárních vědců sledoval Durycha nepřetržitě, nejsoustavněji a nejdůsledněji (Vladyková 2000: 351nn.). Nemůže proto překvapit, že mezi oběma osobnostmi došlo k několikeré polemické názorové vý-

měně. Ponechám pro tuto chvíli stranou diference v klasifikaci národního obrození a v nazírání významu některých historických osobností a literárních děl XVIII. a XIX. století, byť jsou dodnes v nejednom ohledu hodny zamyšlení a ve smyslu mé profesní orientace mně nejbližší, nebudu hovořit ani o neshodách v názorech na ediční praxi, ani o Novákově odmítnutí Durychovy literárněkritické metody v esejích *Ejhle člověk!* (Durych 1928) do té míry, že ji obdařil titulem *Kritika sarkasmu a nenávisti* (Novák 1928). Hodlám se zde soustředit na při jedinou, právě tak úpornou jako vleklou, jejímž předmětem byla *Paní Anežka Berková* (Durych 1931a).

Románu *Paní Anežka Berková* Jaroslav Durych předeslal moto z Goetha: alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis, vše pomíjející je pouhé podobenství. Obrátil se jím od látek historických zpět k látkám ze současnosti. Děj se odehrává v prostředí maloměsta, kde v chudobě žije matka se dvěma dospělými dcerami a synem. Svě děti paní Berková vychovává přísně a bez ohledu na jejich sny, sklony, zájmy a vášně je svým neomylným mateřským pudem, zesíleným ještě zkušenostmi někdejšího hmotného dostatku, nepřilíš vydařeného manželství a poté vdovství, vede k tuhé citové a vůbec životní sebekázni. Přestože starší z dcer, Veronika, i syn Karel právě prožívají své lásky, paní Berková bere zcela do svých rukou odpovědnost za jejich milostné štěstí a více méně bez jejich vědomí je zaslíbí jinde. Známosti obou se postupně rozpadnou a oni přijímají životní úděl, který jim vybrala matka, personifikace Boží prozřetelnosti a strážkyně objektivního řádu v lásce, již není mimo manželství. Osudy dětí se tedy nakonec vyvinou tak, jak si přála ona. Komárkovy námitky, např. že „paní Berková do událostí ani příliš nezasahuje a mnoho konkrétního pro své záměry nepodniká“ nebo že „Helenka se rozhodne pro řeholní život zcela bez matčina vědomí“, jsou vratké (Komárek 1997: 142). První vyvrací svými postoji a promluvami paní Berková sama (nápadně v nich převažují kratší věty s vykřičníky, tedy zdůrazňující zřetelně citovou povahu projevů či funkci přací nebo zrovna rozkazovací), druhý ob stojí jen do okamžiku, kdy padne otázka umělecké motivace tohoto jejího gesta, jak učinil právě např. Arne Novák.

Nový Durychův román prostě nemohl projít bez povšimnutí soudobé literární kritiky. Byl naopak zcela pochopitelně napjatě očekáván, neboť Durychova hvězda stála po valdštejských trilogiích velmi vysoko. Ohlasů nebylo početné nikterak poskrovnu. V průběhu necelého roku, který uplynul od vydání, jejich počet dosáhl – včetně pouhých recenzních glos – čtyřiceti. Neodrážely jen bezradnost referentů a jejich rozpaky nad tématem i nad způsobem jeho sdělení; objevily se docela i hlasy o sestupné tendenci úrovně Durychova slovesného umění, jež však naprosto nebyly namístě.¹ Venkoncem příznivě a s věcnými argumenty se vyjádřil například Jan Bartoš (Bartoš 1931), František Götz (Götz 1931), Paul Eisner (Eisner 1931) a jiní. Recenze Arna Nováka byla vlastně jednou z těch méně četných, které vyústily v jednoznačné zamítnutí. Úplný otfes způsobila již svým titulem (Novák 1931b).

¹ Tak např. B. Polan (Polan 1930–31), k němuž se záhy připojil A. Novák (Novák 1931a) a někteří další kritici. Durych je smetl poznámkou *Arne Novák se dovolává* (Durych 1932a).

Novák v ní reagoval na nejnovější tendenci v ideovém plánu Durychovy prozaické produkce. V předcházejícím období podle něj byla jejím charakteristickým rysem oslava přímého zásahu božské milosti do lidského životaběhu. A protože postavám těchto děl chyběl dostatek vlastní vůle k tomu, aby se jí dobraly činem, nýbrž jí nabývaly toliko darem, charakterizovala tato díla jak extatická, tak i jistá míra pasivity postav. V *Paní Anežce Berkové* se však autor zabývá „problémem a apoteózou božské prozřetelnosti, která podle plánu rozumově pojatého, byť lidskému rozumu nedostupného, člověka bezpečně a nezvratně vede, aby dosáhl na nebi i na zemi spasení, aby překonal pokušení smyslů i pýchy, jež se mu stavějí do cesty, a aby uskutečňoval dílo lásky tvořivé a odříkavé, především v manželství, této základní formě sociálního života pozemského“ (Novák 1931b). Nositelkou této prozřetelnosti, ba jejím ztělesněním je právě paní Berková, která aktivuje veškerou svoji energii ve prospěch přípravy svých dětí na manželské soužití, a je tak „spíše alegorickou ilustrací nábožensko-mravní poučky katolické než přesvědčivou a životnou bytostí.“ Ve své recenzi Novák mluví docela o „čistě maloměstské komice domnělého hrdinství matek“, jejichž hlavním posláním je shánka vhodné manželské partie pro děti, a o „bludu eticky zaníceného spisovatele, jako by manželství samo bránilo před pokušením, jako by jenom ono opravňovalo a vykupovalo pohlavní vztah mezi lidmi, jako by slib daný před knězem a oltářem sám sebou znamenal mravní zabezpečení lidského páru“. O této dosažené jistotě katechismu a papežských encyklik, kořenících v racionalismu a mravokárství středověkých scholastiků, musí umělec podat důkaz básnický a žádný jiný. Novák se nesmiřuje ani s přibývajícím a „nesnesitelným zlovykem přímé, aprioristní charakteristiky, jímž spisovatel více a více nahrazuje postupnou a vzestupnou, zvolna rozvíjející kresbu postav“ dětí paní Berkové, které se bez vzdoru a odporu podřizují matčiným plánům. „Došli bychom takhle [...] k přesvědčivému rozřešení nadhozených osudů silou tvůrčího umění?“ ptá se Novák. A sám si na svou otázku odpovídá: „Nikoliv, zde jenom mravokárce, vycvičený kazateli a zpovědníky, dovedil svou tezi způsobem, který psychologicky ani neupoutá ani k sobě nestrhuje.“ Básník prý zde byl podle Arna Nováka zcela pohlcen scholastikem, karatelem a suchým racionalistou, a mistr kompozice spisovatelem tezovým. „Qualis artifex perit!“ volá s Neronem kritik.

Durychovi na kritickém přijetí *Paní Anežky Berkové* velmi záleželo, a proto vstoupil ihned do polemického kolbiště v *Akordu*,² v olomoucké dominikánské revui *Na hlubinu*³ a posléze též ve svazcích *Eseje* (Durych 1931e), *Váhy života a umění* (Durych 1933) a v próze *Píseň o růži*, kde jedna z hrdinek, Gabriela, je v podstatě pouhou dívčí variantou paní Berkové (Durych 1934). Týmž svrchovaným způsobem jako ona, s toutéž neochvějnou pýchou zasahuje i do nejintimnějších osudů své sestry Hanky a sestřenic Jarmily, hrajíc si na prozřetelnost

² Jsou to především články *Poznámky* (Durych 1931b), *Anežka Schulzová* (Durych 1931c), *Rok zkoušky* (Durych 1931d) a *Masopust* 1932 (Durych 1932b) aj.

³ Do této revue přispíval J. Durych od jejího I. ročníku (1926). Byl též poután osobním přátelstvím k jejímu zakladateli Silvestru Braitovi (1898–1962).

a dovolávajíc se zodpovědnosti za jejich životní štěstí. V eseji *Suma víry a umění* (Durych 1931f), který doprovázel finále vzniku *Paní Anežky Berkové*, Jaroslav Durych jasně signalizoval proměnu poetiky a zřetelné přitakání služebnosti umění morálním tendencím: „Výsledkem umění jest poučení, rada, útěcha nebo výstraha, které se vyznamenávají zvláštní názorností a přesvědčivostí. Umění podle toho je prostředkem nejen všeobecně potřebným a užitečným, ale mnohdy i nutným a nezbytným.“ (Durych 1931e:112) Avšak Durychova protiargumentace argumentaci Novákovu tentokrát nepřevážila, a pokud snad ano, pak ve věcech méně podstatných. Po roční námaze proto celou polemiku uzavřel slibem odchodu do umělecké výslužby, což mu v budoucnu přineslo nejednu literárněkritickou jedovatost. Dobře však pro českou literaturu, že tento slib porušil!

Je třeba zcela vážně položit otázku: Lze reálně nalézt výchozí tezi, o níž se ve většině kritických soudů shodně mluví, ale jež se v žádném z konkrétních projevů nikde neuvádí, vlastní téma *Paní Anežky Berkové*, vyjádřené explicitně samotným autorem? Odpověď zní: Ano, a ne jednou! Avšak esenciálně, nejsrozumitelněji a nejryzeji, je formulována v eseji *Počátek a konec* (Durych 1931g): „Máme-li Boha milovati ze vsí síly své, zdálo by se, že tedy nezbude nám síly k lásce k sobě a k lásce k bližnímu. Ale tato láska k bližnímu se rovněž přikazuje, a to s příkazem lásky k sobě samým. Z toho je patrné, že láska k sobě a láska k bližnímu jest obsažena v lásce k Bohu a tvoří její součást či lépe řečeno tvoří s ní jednotu. Láska jest působení božské, proto nevylučuje osoby; jest něco jiného než tělesný vztah, který je omezen na jednoho muže a jednu ženu. I v manželství jest láska pojmem ryze duchovním; manželství má sice své zvláštní zákony, jimiž příroda se podřizuje duchu, že totiž dvě těla se vzájemně omezují a dvě duše se vzájemně doplňují podle přísežného slibu, který nepřipouští osoby třetí, ale i láska manželská, pokud jest opravdu láskou, pochází ze svátosti, jest účinkem Ducha svatého. Láska vlastně se týká věcí duchovních a její poměr k tělesnosti se neprojevuje dychtěním a lačností, nýbrž milosrdenstvím, trpělivostí, sebezapíráním. Láska miluje tělo jen jako prostředek svůj a prostředek Boží, jako cestu života k Bohu v tom smyslu, v jakém Bůh vzal na Sebe tělo lidské, aby nám zjevití a dáti mohl všecku svou lásku.“ (Durych 1931e: 148–149)

LITERATURA

BARTOŠ, Jan

1931 Durychova *Paní Anežka Berková*, *Lidové listy* 17. 5., příloha *Kulturní život*, s. 2

DURYCH, Jaroslav

1928 *Ejhle člověk!* (Praha: L. Kuncíř)

1931a *Paní Anežka Berková* (Praha: L. Kuncíř)

1931b Poznámky, *Akord* 4, č. 5, s. 227n.

1931c *Anežka Schulzová*, *Akord* 4, č. 8, s. 326n.

1931d Rok zkoušky, *Akord* 4, č. 10, s. 433n.

1931e *Eseje* (Praha: L. Kuncíř)

1931f *Suma víry a umění*, *Akord* 4, č. 2, s. 49n, též in J. D. *Eseje*

- 1931g Počátek a konec, *Na hlubinu* 6, č. 7, s. 361n, též in J. D. Ešeje
 1932a Arne Novák se dovolává. *Akord* 5, č. 1, s. 45–46.
 1932b Masopust 1932, *Akord* 5, s. 50n.
 1933 *Váhy života a umění* (Praha: Melantrich)
 1934 *Píseň o růži* (Praha: Melantrich)
- EISNER, Paul
 1931 Durych's bürgerlicher Roman, *Prager Presse* 27. 5., s. 4
- GÖTZ, František
 1931 Durychova románová píseň mateřství, *Národní osvobození* 24. 5., s. 4
- KOMÁREK, Karel
 1997 Paní Anežka Berková – pokus o porozumění „skandálnímu“ Durychovu románu, in *Blou-
 dění časem a prostorem – Jaroslav Durych známý i neznámý*, ed. Jan Dvořák a Nella Mlsová
 (Hradec Králové: Gaudeamus)
- NOVÁK, Arne
 1918 Jaroslav Durych, Cikánčina smrt, *Lumír* 46, s. 380–381
 1928 Kritika sarkasmu a nenávisti, *Lidové noviny* 36, 11. 11., s. 9
 1931a Glosa o české próze románové, *Lidové noviny* 39, 15. 11., s. 9
 1931b Román mravokárný, *Lidové noviny* 39, 7. 6., s. 9
 1938 Historická povídka expresionistova, *Lidové noviny* 46, 10. 4., s. 9
- POLAN, Bohumil
 1930–31 Glosa k úvahám o české próze, *Literární noviny* 5, č. 19, listopad 1931, s. 5
- VLADYKOVÁ, Věra
 2000 Spoupis díla Jaroslava Durycha a literatury o něm, in *Jaroslav Durych. Život, ohlasy, sou-
 pis díla a literatury o něm*. Ed. Karel Komárek, Jiří Kudrnáč, Jan Šulc a Jitka Uhdeová (Brno:
 Atlantis, s. 351–782)

JAROSLAV DURYCH IN THE CRITICAL WORKS OF ARNE NOVÁK

Arne Novák is the only Czech literary scholar who paid unceasing critical attention to Jaroslav Durych's work from its very beginning. No wonder that in the course of those twenty-two years (1916–1938) the two masters of polemics got into an argument several times. The main point of controversy was the novel *Paní Anežka Berková* (*Mrs Anežka Berková*), 1931. Arne Novák insisted that the apotheosis of the providence of God, as treated in the novel, may have been in accordance with Dominican moral theology but that Durych failed as an artist. The author of the paper claims that the key to the interpretation of the novel should be seen in Durych's essay *Počátek a konec* (*The Beginning and the End*).

